

Hoewel ik mijn twijfel heb over deze biografische formule, vooral omdat hij van alles te veel biedt, is het een fascinerend boek geworden. Ik heb het – nee, niet in één adem – verrukt uitgelezen. De lof is niet te danken aan de experimentele opbouw, maar aan een kwaliteit die van alle tijden is: meedogenloze eerlijkheid. Vinken noch Frentrop voelt zich gehinderd door kiesheid bij het weergeven van de toedracht van gebeurtenissen of een oordeel over nog levende mensen. Of die oordelen objectief juist zijn, doet voor de lezer niet ter zake. Het gaat erom dat ze Vinkens gedrag en zijn reacties hebben bepaald. Door open te zijn over situaties en motieven van hemzelf en anderen wordt duidelijk waarom het is gegaan zoals het is gegaan. Zo bestaat het boek uit een continue reeks kijkjes achter de schermen. Vooral in de hoofdstukken over Vinkens tijd in de top van (Reed) Elsevier bieden deze kijkjes verrassende inzichten in de manier waarop grote bedrijven worden geleid. Daarom behoort dit boek – of in elk geval een afgeslankte versie ervan – verplichte kost op managementopleidingen te worden.

Een voorbeeld. Vlak voordat Vinken voorzitter werd van Elseviers raad van bestuur kocht het concern de dagbladuitgeefster NDU, eigenaresse van onder andere *NRC Handelsblad* en het *Algemeen Dagblad*. Elsevier presenteerde deze aankoop als helemaal passend in de concernstrategie. Maar Vinken onthult dat dit een noodgreep was. Scheidend bestuursvoorzitter Dolf van den Brink, min of meer afgedankt wegens allerlei hinderlijke eigenschappen, had de kranten achter ieders rug om verworven, vermoedelijk om het zijn opvolger Vinken, die niets moest hebben van kranten uitgeven, moeilijk te maken. Later verkocht Vinken de kranten aan PCM. Met winst.

Gerard Mulder, Hilversum

Matthée, Z., *Voor volk en vaderland. Vrouwen in de NSB 1931-1948* (Amsterdam: Balans, 2007, 366 blz., ISBN 978 90 501 8817 3).

In het voetspoor van beoefenaars(sters) van vrouwen- en gendergeschiedenis die sinds de late jaren zeventig een einde hebben gemaakt aan het toen heersende slachtoffervertoog, is ook in de geschiedschrijving over aanhangsters van het nazi-regime in Duitsland en elders het accent komen te liggen op vrouwen als actief handelende personen, met hun eigen motieven. Het boek van de historica Zonneke Matthée past in deze trend. Ze concludeert dat het te gemakkelijk is om ervan uit te gaan dat vrouwelijke leden van de NSB en aanverwante organisaties lid waren geworden omdat hun echtgenoot lid was, zoals de gangbare opinie luidt. Vrouwelijke NSB-leden hielden er veelal hun eigen motieven op na om lid te worden. Een aanzienlijk deel van de door haar onderzochte vrouwen was tevens lid en vaak actief in het kader van de Nationaal Socialistische Vrouwen Organisatie (NSVO), de in 1938 opgerichte koepel van vrouwenorganisaties van de NSB. Zeker als men dit laatste gegeven in ogenschouw neemt, past de visie van Matthée eveneens in de brede benadering van politiek die sinds de jaren negentig onder Nederlandse

politiek-historici opgeld doet, waarbij het begrip politiek zich verder uitstrekt dan de sfeer van regering, parlement en politieke partijen. Het politieke debat, tal van demonstraties en geschriften en activiteiten van buitenparlementaire organisaties worden voorwerp van wetenschappelijk onderzoek naar politieke geschiedenis. De activiteiten van de NVSO kunnen vanuit deze optiek wel degelijk onder de noemer politiek worden geschaard, hoezeer de toenmalige actoren dit zelf ook ontkenden.

Want dit is de paradox: de kaderleden van de NVSO – de groep vrouwen die door Matthée is onderzocht – beweerden bij hoog en bij laag dat ze niet aan politiek deden, terwijl ze bij voortduring bezig waren de nationaal-socialistische ideologie te verspreiden in woord en geschrift en te pogen de aanhang van NSB/NSVO te doen groeien. Deze opstelling is verklaarbaar vanuit diezelfde ideologie, die vrouwen aansprak op hun rol als hoedster van huis en haard en als moeder. In aansluiting hierop vond de mannelijke leiding van de NSB, onder wie Mussert, dat vrouwen in de politiek niets te zoeken hadden. In leiding en bestuur van de NSB waren dan ook geen vrouwen te bekennen. Officieel was het lidmaatschap van de NSVO losgekoppeld van dat van de NSB, maar in de praktijk kwam het dubbellidmaatschap het meeste voor. Althans dat geldt voor de door Matthée onderzochte groep, die veel kleiner was dan het totaal aantal leden. Op het hoogtepunt – in 1943 – had de NSVO ongeveer 20.000 leden. De door Matthée onderzochte groep bestond uit 175 leden, voornamelijk leiding en kaderleden van de NSVO. Het betrof vrouwen die zich na de Tweede Wereldoorlog in het kader van de Bijzondere Rechtspleging hebben moeten verantwoorden en van wie het dossier dan ook in het Nationaal Archief te vinden is. Zo is haar onderzoek vooral een geschiedenis van de NSVO geworden. De omvang van de onderzochte groep is tegelijk een kracht en een zwakte. Om met het laatste te beginnen: zoals Matthée ook zelf beseft, is er in geen enkel opzicht sprake van representativiteit voor de hele organisatie, aangezien de onderzochte groep vrouwen daarvoor veel te klein is. Tegelijkertijd vertoont de groep onderzochte vrouwen een aantal gemeenschappelijke kenmerken, die het mogelijk maken meer inzicht te krijgen in de motieven en achtergronden van de leden van de NSVO. Dit geldt voor hun relatief goede opleiding in een tijd waarin ‘leren voor een meisje’ meestal niet nodig werd gevonden, aangezien ‘ze toch zou trouwen’. Een flink deel had de mulo doorlopen en een aantal vrouwen had een middelbare schoolopleiding en/of kweekschool achter de rug. Daarnaast, het is al gememoreerd, waren dit actieve vrouwen. De NSVO moedigde aan dat vrouwen hun kwaliteiten in dienst stelden van de gemeenschap. Dit gold ook voor vrouwen met kinderen, zelfs al werden dezen dubbel belast.

Matthée realiseert zich dat de gegevens in het Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR) gekleurd zijn door de waarschijnlijke drang van de actoren om zichzelf zo goed mogelijk te presenteren en daardoor sociaal wenselijke antwoorden te geven. Zo werden meestal motieven als vaderlandsliefde, opofferingsgezindheid en het feit dat de NSB een aantrekkelijk toekomstideaal voorspiegelde als reden voor lidmaatschap opgegeven. Over minder ‘handige’ motieven als antisemitisme en antidemocratische gezindheid zweeg men. Matthée concludeert dat de ‘positieve’ motivatie voor het

lidmaatschap de boventoon voerde en daarvoor ziet ze aanknopingspunten in elementen van de nationaal-socialistische ideologie die aansluiten bij een traditioneel vrouwelijke opvoeding, zoals trouw, gemeenschapszin en opofferingsgezindheid. Deze redenering van de auteur blijft wat speculatief en een definiëring van het positieve element in de motivatie ontbreekt, waardoor dit gedeelte van haar boek niet uitblinkt door helderheid. De lezer vraagt zich af hoe het aantoonbaar antisemitische karakter van sommige leidende vrouwen en van opvattingen zoals verkondigd in het blad van de NSVO in dit positieve plaatje pasten.

Wel maakt de auteur aannemelijk dat deze politiek actieve vrouwen, die zich vaak zeer inzetten voor hun zaak, op zijn minst enig geloof moeten hebben gehad in de zeggingskracht van het nationaal-socialisme. Het zou al te cynisch zijn als deze kaderleden uitsluitend werden aangetrokken door de goede betaling – al was dat zeker niet onbelangrijk in de crisistijd – temeer daar een aantal van hen al een goede betrekking had in onderwijs en gezondheidszorg voordat ze lid werden van de NSB.

Of de vrouwen werkelijk ‘autonoom’ voor de NSB kozen, is voor discussie vatbaar. In een tijd dat de man onbetwist hoofd van het gezin was en in een situatie waarin vaak meerdere huisgenoten NSB-lid waren, lijkt beïnvloeding van de keuze van althans de meeste gehuwde onderzochte vrouwen onontkoombaar. Dezen vormden verreweg het grootste deel van de groep: 133 van de 175 onderzochte vrouwen waren gehuwd. Maar dat doet niets af aan de waarde van het boeiend geschreven boek van Matthée die erin schuilt dat ze aantoonbaar althans de kaderleden van de NSVO vrouwen waren die er hun eigen politieke leven op nahielden. Blijft de vraag naar de relatie met de grote groep achter hen. Nader onderzoek op dit punt is dringend gewenst.

Anneke Ribberink, Vrije Universiteit Amsterdam

Osch, H. van, *Jonkheer D.J. de Geer. De teloorgang van een minister-president* (Amsterdam: Boom, 2007, 549 blz., €35,-, ISBN 978 90 8506 421 3).

Het levenswerk van Loe de Jong over de Tweede Wereldoorlog heeft het beeld van de minister-president bij het uitbreken van die oorlog scherp getekend. Jhr. D.J. de Geer was de defaitistische premier die zich in de zomer van 1940 sterk maakte voor een afzonderlijke vrede met Hitler. Door Wilhelmina weggestuurd, keerde hij tot ieders ontsteltenis terug naar Nederland. Thuis bleef hij zijn pacifistische overtuigingen uitdragen.

Tot enkele jaren geleden was er niet veel animo te bespeuren voor nader onderzoek naar deze daden van De Geer. Pas recentelijk buitelen geïnteresseerden over elkaar heen. Henk van Osch is de eerste die zijn resultaten publiceerde. Deze arts gebruikte zijn pensionering voor het schrijven van een geslaagde biografie.

Uit de inleiding blijkt dat de auteur heeft ondervonden hoe gecompliceerd de verhouding tussen biografie en politieke geschiedenis is. Vanzelfsprekend benadrukt hij het belang van de glanzende vooroorlogse carrière van De Geer. Als premier en jarenlang minister was De Geer de centrale CHU-politicus. In een levensbeschrijving moet volgens Van Osch duidelijk worden hoe De Geer zijn politieke functies kreeg en hoe hij ze vervulde. Waarom zat op de plaats van de hardwerkende bestuurder De Geer die zich vastbeet in beleidsdetails niet een kleurrijke politicus die massa's in beweging kon zetten? 'Een boek over De Geer gaat daarom in belangrijke mate over de bestuurscultuur tijdens het interbellum', zo merkt Van Osch dan ook op.

Daarnaast is er de biografie Van Osch, die vooral geïnteresseerd is in de innerlijke drijfveren van De Geer en bovendien is er de arts Van Osch. De Geer was een man met een intrigerend karakter. De auteur legt veel nadruk op diens gebrekkige zelfvertrouwen. Keer op keer was hij slechts met grote moeite over te halen voor een nieuwe functie. Van Osch zoekt de verklaring in 'angst'. Tegelijkertijd laat hij zien dat De Geer karaktertrekken had die daar op het eerste gezicht mee in strijd lijken. De Geer was een tacticus met een gedegen inzicht in politieke verhoudingen. Zo kon hij toch op de belangrijke posten terechtkomen. Hij is er 'sluw' om genoemd, een karaktertrek die werd versterkt door zijn eigengereidheid. De mensenschuwe De Geer werkte graag alleen, nam liever zelf dossiers ter hand dan die aan zijn ambtenaren te geven en liet zich vaak niets gelegen liggen aan overleg. De Geers 'sluwheid' was daarmee een combinatie van tactisch inzicht en overmatige controledrang van een eenling.

Gezien de onzekerheid die het aannemen van een nieuwe functie met zich meebrengt, zullen bovengenoemde karaktertrekken de angst waar Van Osch zoveel aandacht voor heeft, hebben aangewakkerd. Toch lijkt er meer aan de hand. De Geers combinatie van terughoudendheid en 'sluwheid' kan tot zulke grote hoogte zijn opgestuwd door zijn CHU-achtergrond en de toenmalige politieke cultuur. De gefortuneerde jonkheer De Geer, geboren in 1870, paste uitstekend bij de notabelencultuur die al in de negentiende eeuw domineerde. Idealiter besprak een elite het gewenste beleid. De meest capabel geachte personen mochten dat in de praktijk brengen. Voor een politieke functie werd men dus gevraagd en de vervulling was een vorm van plichtsbesef. Deze opvatting was bij de liberalen te zien, maar ook het CHU-gedachtegoed was ervan doortrokken. De CHU-politicus vervulde alleen als hij werd uitverkoren zijn door God opgedragen bestuursplicht. 'Geen aardse macht begeeren wij', zo luidde, zelfs in verkiezingstijd, het adagium. Bij iemand als de diepgelovige De Geer kon de bestaande mensenschuwheid en controledrang zich in die context eenvoudig ontwikkelen tot angst voor het aanvaarden van functies.

De verklaring van De Geers gedrag uit angst alleen is daarom wat beperkt. Een verklaring voor zijn gedrag was overtuigender geweest als dit gedrag was beschreven in de context van de manier waarop de politiek destijds functioneerde. De inleidende opmerking over het belang van bestuurscultuur in het Interbellum lijkt daartoe een aanzet, maar daar blijft het bij. Met een hoofdstukje 'De Geer en de CHU' laat die partij de auteur niet koud, maar hier ligt de nadruk op een partijgeschiedenis en de conclusie dat De Geer